

ความมั่นคงทางอาหารบ้านบ้องตี้ล่าง
ตำบลบ้องตี้ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาญจนบุรี

Food Security in Ban Bong Ti Lang, Bong Ti Sub-district,
Sai Yok District, Kanchanaburi Province

นพรัตน์ ไชยชนะ^{1*}

Nobparat Chaichana^{1*}

¹ สาขาวิชาบัณฑิตกรรมสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี 71190

¹ Community Development Program, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Kanchanaburi Rajabhat University Kanchanaburi, Kanchanaburi 71190

* Corresponding author: chimmanee2531@gmail.com

Received: September 16, 2021; Revised: November 18, 2021; Accepted: February 28, 2022

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงพื้นที่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความมั่นคงทางอาหาร
ในมิติความพอเพียงของอาหารในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง ตำบลบ้องตี้ อำเภอยางตลาด จังหวัด
กาญจนบุรีในปัจจุบัน ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประยุกต์วิธีวิจัยทางมานุษยวิทยา
เก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ
กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 10 ราย ผู้นำทางความเชื่อ 2 ราย ผู้นำชุมชน 2 ราย ประชาชนชุมชน
4 ราย รวม 18 ราย กลุ่มผู้ให้ข้อมูลรอง คือ ตัวแทนเยาวชน 4 ราย ตัวแทนเกษตรกรในชุมชน
5 ราย ตัวแทนจากเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ และ NGO จำนวน 3 ราย รวม 12 ราย ผู้วิจัย
วิเคราะห์เนื้อหาจากภาคสนาม ข้อมูลสัมภาษณ์ และข้อมูลการสังเกต และวิเคราะห์ความ
น่าเชื่อถือของผลการวิเคราะห์แต่ละขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า บ้านบ้องตี้ล่างมีความหลากหลายของทรัพยากรท้องถิ่นที่สมาชิกในชุมชนกว่า 80% เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่อาศัยในชุมชนกว่า 100 ปี ตั้งแต่อดีต – ปัจจุบันกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงสามารถเข้าถึงแหล่งอาหารได้เพียงพอ วิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนมีลักษณะสังคมเกษตรกรรม หาของป่า ดำเนินชีวิตเรียบง่ายพึงพอใจในสิ่งที่มียู่ ยึดกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ระบบเครือญาติ วิถีชีวิตยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมหาพืชผักจากแหล่งธรรมชาติ มาบริโภค ใช้สมุนไพรในการรักษาโรค พึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรท้องถิ่นด้วยการนำภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: ความมั่นคงทางอาหาร ภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มชาติพันธุ์

Abstract

This research is a spatial study. The objective of this study was to study food security in terms of food sufficiency in Ban Bong Ti Lang community, Bong Ti Sub-district, Sai Yok District, Kanchanaburi Province in the current context. Use a qualitative research methodology. applied research methods in anthropology field data collection A semi-structured, in-depth interview was used. The key informant groups were 10 Karen ethnic groups, 2 religious leaders, 2 community leaders, 4 community philosophers, total 18 people. The secondary informants were 4 youth representatives, 5 community farmers representatives, government officials. and 3 NGOs, a total of 12. Researchers analyzed content from the field. interview information and observation data and analyze the reliability of the results of each analysis step.

The results showed that Ban Bong Ti Lang has a variety of local resources where more than 80% of the community members are Karen ethnic groups who have lived in the community for more than 100 years. The way of life of the members of the community is like an agricultural society, seeking out forest products, simple lifestyles. satisfied with what is available adhere to the rules of kinship relations The way of life is still an agricultural society, seeking plants and vegetables from natural sources for consumption and using herbs to treat diseases. Relying on the local resource base by bringing in the wisdom passed down from the past to the present.

Keywords: Food security, Local wisdom, Ethnic group

บทนำ

โลกปัจจุบันอยู่ในยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) มีการติดต่อเชื่อมโยงกันจนโลกทั้งใบเปรียบเสมือนเป็นหมู่บ้านเดียวกัน มีความก้าวหน้าทางข้อมูลข่าวสารเป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์แห่งยุคสมัย และเพราะความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารดังกล่าว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ อย่างกว้างขวางและรวดเร็วในระดับโลก ส่งผลกระทบต่อชีวิตประจำวัน ของคนส่วนใหญ่อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น และอาหารก็เป็นอีกด้านที่เกิดการเปลี่ยนแปลงเชื่อมโยงกับมิติอื่น ๆ อย่างซับซ้อนและรวดเร็วเช่นกัน แม้จะอยู่ในยุคที่ข้อมูลข่าวสารมีมากกว่าในอดีต แต่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอาหารที่บริโภคกลับน้อยลง ทั้งในเรื่องความรู้ความเข้าใจในระบบตลาด การเกษตร และมิติอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอาหาร เช่น เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม การเมือง สิ่งเหล่านี้กลับถูกมองว่าเป็นสิ่งไกลตัวจนยากที่จะทำความเข้าใจหรือเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เรื่องอาหารกลายเป็นประเด็นที่กำลังวุ่นวายทั่วโลก (วาสนา ศรีจำปา, 2557: 11-12)

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงเสื่อมเสียได้ตามธรรมชาติ จำเป็นต้องมีสิ่งจำเป็นต่อการมีชีวิตเหมือนสิ่งมีชีวิตอื่นๆ สิ่งจำเป็นต่อการมีชีวิตของมนุษย์หาได้จากธรรมชาติ มนุษย์กับธรรมชาติจึงต้องพึ่งพาอาศัยกันอยู่ร่วมกัน ไม่เบียดเบียนกัน ซึ่งเรียกว่าสมดุลของธรรมชาติ สิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มี 4 อย่าง คือ อาหารและน้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ที่เรียกว่าปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งต่อไปอาจมีเพิ่มอีกปัจจัยหนึ่ง คือ อากาศซึ่งมีอยู่แล้วในธรรมชาติ แต่มนุษย์ทำลายความบริสุทธิ์ของอากาศ จนเกิดมลภาวะ ทำลายสมดุลของธรรมชาติด้วยการกระทำของมนุษย์อย่างต่อเนื่อง ปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการดำรงชีวิตของมนุษย์และมนุษย์จะขาดไม่ได้ คือ อาหารและน้ำ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ต้องการอาหารและน้ำเพื่อสร้างเสริมและเป็นพลังงานสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งยังเป็นการสร้างความคิดเพื่อทำให้เกิดสิ่งที่มีมนุษย์เพิ่มขึ้น อีกทั้งร่างกายของมนุษย์เองก็กระตุ้น และบังคับให้มนุษย์หาอาหารและน้ำด้วยความหิวและความกระหาย ซึ่งเกิดขึ้นแก่ตัวมนุษย์เอง ความหิวและความกระหายจะหมดไปด้วยอาหารและน้ำเท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่น ๆ มาทดแทนได้ (นฤตม บุญหลง และกล้าณรงค์ ศรีรอด, 2545: 1)

ในช่วง พ.ศ. 2550 – 2551 เกิดวิกฤตอาหารและภาวะอาหารแพง ทำให้ความมั่นคงทางอาหารถูกกล่าวถึงอย่างมากอีกครั้ง และได้นำไปสู่การตราพระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ. 2551 เพื่อให้เป็นองค์กรหลักในการดำเนินงานและจัดการด้านอาหารในทุกมิติให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลขึ้นในลักษณะบูรณาการ

ทำงานและความร่วมมือ ขณะเดียวกันหน่วยงาน/องค์กรที่เกี่ยวข้องด้านความมั่นคงทางอาหารได้ผลักดันแผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงทางอาหารเป็นวาระแห่งชาติ จนได้บรรลุเป็นแผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงทางอาหารในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 - 12 พร้อมกันนั้น ผลจากการพัฒนาชุมชนตามแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการสร้างความมั่นคงทางอาหารของหน่วยงาน/องค์กรภาคส่วนต่าง ๆ ในช่วงที่ผ่านมาได้ทำให้เกิดชุมชนต้นแบบซึ่งได้มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ ในฐานะแหล่งเรียนรู้สำหรับชุมชนอื่น ๆ และผู้สนใจในขณะที่เกิดจากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชนของสุภา โยเมือง (2555) และ เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน (2556) พบว่า ปัจจุบันยังมีชุมชนอีกจำนวนหนึ่งที่ประสบปัญหาเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร และชุมชนหลายแห่งแม้จะมีความมั่นคงทางอาหาร แต่พบว่ามีปัจจัยและโอกาสเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารด้วย ซึ่งจำเป็นจะต้องมีการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนเหล่านั้นให้มี ความสามารถ สร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม และโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคต (พรทิพย์ ดิลกนันท์, 2557: 4-5) จะเห็นได้ว่า ความมั่นคงทางอาหารมีความสำคัญและมีผลกระทบต่อมนุษย์ สังคม ชุมชน และโลก โดยชุมชนเกษตรกรรมเป็นฐานทรัพยากรอาหาร แหล่งผลิตอาหาร และเป็นหัวใจสำคัญของ การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ที่ผ่านชุมชนได้เข้าไปเกี่ยวกันอยู่ภายใต้โครงสร้าง ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอิทธิพลและบทบาทอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและ ปฏิสัมพันธ์ รวมทั้งการเรียนรู้ของชุมชนที่นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารหรือไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคม (พรทิพย์ ดิลกนันท์, 2557: 5)

บ้านบ้องตี้ล่าง ตำบลบ้องตี้ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ลักษณะชุมชนเป็น หมู่บ้านชายแดน ซึ่งมีลักษณะเฉพาะทั้งความแตกต่างหลากหลายของชาติพันธุ์ เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม โดยชุมชนมีพื้นที่เข้าออกระหว่างประเทศไทยและประเทศ เมียนมาโดยมีเทือกเขาตะนาวศรีเป็นเส้นแบ่งพื้นที่ของทั้งสองประเทศ หลังแนวพรมแดนนี้ ในอดีตเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านกะเหรี่ยง ซึ่งชาวบ้านทั้งสองฝั่งมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ยาวนาน หมู่บ้านเหล่านี้ได้แก่ หมู่บ้านห้วยโง้ง กะวอวา (ลานช้างเผือก) ลอกเอาะ และหมู่บ้านเมตตา ผู้คนสองฝั่งมีการไปมาหาสู่กันเป็นประจำ (เรวดี อุสิต, 2552: 32) ขณะที่ปัจจุบันชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงด้วยหลาย ๆ ปัจจัยที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาจากภาครัฐ การท่องเที่ยว และการแสวงหาพื้นที่ของนายทุนที่เข้าไปซื้อที่ดินในการทำเกษตรเชิงเดี่ยวทำให้ชุมชนมี

การเปลี่ยนแปลงซึ่งส่งผลความมั่นคงทางอาหารเกิดขึ้น ทั้งนี้หากพิจารณาตามบริบทชุมชนแล้วพบว่า ชุมชนบ้านบ้องตี้ล่างมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งจากปัจจัยภายในชุมชนและปัจจัยภายนอกชุมชน เช่น การติดต่อสื่อสาร การคมนาคมขนส่ง สาธารณูปโภคที่ทันสมัย การเข้าไปท่องเที่ยวในชุมชนที่เกิดจากนโยบายของรัฐ เป็นต้น ทำให้ปัจจุบันสมาชิกในชุมชนส่วนหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตพืชแบบดั้งเดิม การหา การปลูกแบบใหม่หรือแบบใหม่เข้าไปแทนที่ วิถีการดำเนินชีวิตแบบเดิมเริ่มพลาลือสน หรือถูกลดทอน ในขณะที่ความมั่นคงทางอาหารเริ่มมีความมั่นคงน้อยลง สมาชิกในชุมชนเริ่มซื้อบริโภคมากกว่าปลูกหรือหาในพื้นที่การเกษตร และในขณะที่กลุ่มนายทุนเริ่มเข้ามามีบทบาทหลักกับการเร่งให้ปลูกพืชเศรษฐกิจ ผลกระทบดังกล่าวอาจไม่ได้กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารที่ยังคงมีความเพียงพอ แต่หากไม่มีแนวทางหรือวิธีการจะทำให้ชุมชนเกิดความเสี่ยงในอนาคตที่ทำให้ทรัพยากรหรือต้นทุนทางสังคม และทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลดน้อยลง ดังนั้นการศึกษาความมั่นคงทางอาหารในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่างสามารถนำสู่แนวทางการในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ให้สามารถเรียนรู้และสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาความมั่นคงทางอาหารในมิติความพอเพียงของอาหารในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง ตำบลบ้องตี้ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรีในปัจจุบัน

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาประเด็นความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทยและต่างประเทศปัจจุบันมีการตั้งสมมติฐานที่หลากหลาย ดังเช่น ปราณี โนนจันทร์ และคณะ (2551), Gladwin และคณะ (2001), เอกรินทร์ พึ่งประชา ตรุณี โพธิ์ปลัด และประกาย แก้วอุทุม (2555), Sutherland (1999), นพรัตน์ ไชยชนะ และพลวัต วุฒิประจักษ์ (2560), จันทร์ตนาวพร วงศ์ชัย (2557) พบว่า ความมั่นคงทางอาหารในชุมชนที่มีฐานะยากจนและประกอบอาชีพเกษตรกรรม ความไม่มั่นคงอาหารเกิดในครอบครัวที่มีรายได้ต่ำ แต่รัฐบาลกลับมองข้ามปัญหาดังกล่าวและหันไปให้ความสำคัญกับแรงงานนอกภาคการเกษตร บทบาทการผลิตของเกษตรกรลดน้อยลง ทำให้ราคาอาหารแพงขึ้น ส่งผลต่อครัวเรือนการเกษตรที่มีรายได้น้อยไม่สามารถมีอาหารที่เพียงพอต่อการบริโภคได้ ในขณะที่แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร แบ่งได้เป็น 4 ประเด็นหลัก

คือ การมีอยู่ การเข้าถึง การจัดการ และการใช้ประโยชน์ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่เราควรให้ความสำคัญแก่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบท ซึ่งนอกจากเป็นฐานการผลิตอาหารที่สำคัญแล้วชุมชนเองยังต้องดูแลทรัพยากรธรรมชาติที่มีให้คงอยู่เพื่อเป็นแหล่งอาหารต่อไป

นอกจากนี้ในข้อค้นพบของโสฬส ศิริไสย์ (2551), วราพร ศรีสุพรรณและคณะ (2549), บุษบา ทองอุปการ (2560), นพรัตน์ ไชยชนะ (2560), วลัยลิกา สรรเสริญชูโชติ (2545), เรวดี อูลิต (2552), พิพัฒน์ เรืองงาม (2533) ได้ใช้พื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีศึกษาประเด็นความมั่นคงทางอาหาร พบว่า ชุมชนชนบทเป็นชุมชนที่ผลิตอาหารส่งต่อชุมชนเมืองทั้งจากแหล่งอาหารธรรมชาติและแหล่งอาหารผลิตเอง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในชนบทสามารถส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในระดับภูมิภาคและระดับประเทศได้ โดยประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 4 ประเด็นหลักคือ การมีอยู่ การเข้าถึง การจัดการ และการใช้ประโยชน์ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่เราควรให้ความสำคัญแก่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบท ซึ่งนอกจากเป็นฐานการผลิตอาหารที่สำคัญแล้วชุมชนเองยังต้องดูแลทรัพยากรธรรมชาติที่มีให้คงอยู่เพื่อเป็นแหล่งอาหารต่อไป

ทั้งนี้แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร โดย FAO (2006), Frank Riely (1999), International of Red Cross and Red Crescent Societies (2006) ให้ความสำคัญไปในทิศทางเดียวกัน คือ แนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน คือ การที่ทุกคนได้รับอาหารเพียงพอ มีโภชนาการ และเป็นที่ยอมรับในทางวัฒนธรรมตลอดเวลา จากแหล่งอาหารในท้องถิ่นที่ไม่ใช่จากความช่วยเหลือฉุกเฉิน นั้นแสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถพึ่งตนเอง สร้างความเป็นธรรมทางสังคมและส่งเสริมการตัดสินใจแบบประชาธิปไตยมากที่สุด จากแนวคิดดังกล่าวนำไปสู่การประเมินสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่างเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนให้มีความยั่งยืนต่อไป

วิธีการศึกษา

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประยุกต์วิธีวิจัยทางมานุษยวิทยา คือ การเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวิถีการทำมาหากินของสมาชิกในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง ที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร ผู้วิจัยมีการวางแผนโดยใช้เทคนิคเพื่อให้ได้ข้อมูลลึกและละเอียดมีความน่าเชื่อถือ ดังนี้

1. การเลือกสนามวิจัยและสถานการณ์ทางสังคม: การศึกษาสำรวจ ด้วยเหตุผลของความสะดวกในการเดินทางเข้าถึงหมู่บ้าน โดยเข้าไปติดต่อกับผู้ใหญ่บ้านอย่างไม่เป็นทางการ กำหนดวันที่จะเข้าไปศึกษาสังเกตและสัมภาษณ์ การรวบรวมถึงสถานการณ์ทางสังคม ได้แก่ สถานที่ในชุมชนที่สมาชิกในชุมชนแห่งนี้มีการทำกิจกรรมร่วมกันในงานประเพณีต่าง ๆ รวมถึงวิถีชีวิตประจำวันของสมาชิกในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่างในการทำมาหากินในป่า ในไร่ และบริเวณรอบที่อยู่อาศัย กลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มข้อมูลหลัก กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 10 ราย ผู้นำทางความเชื่อ 2 ราย ผู้นำชุมชน 2 ราย ปราชญ์ชุมชน 4 ราย จำนวน 18 ราย และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลรอง ตัวแทนเยาวชน 4 ราย ตัวแทนเกษตรกรในชุมชน 5 ราย ตัวแทนจากเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ และ NGO จำนวน 3 ราย จำนวน 12 ราย เป็นผู้อธิบายถึงลักษณะและการใช้ชีวิตของสมาชิกในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง

2. การเข้าสนาม: การเข้าชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ โดยการเข้าศึกษาวิจัยหมู่บ้านอย่างไม่เป็นทางการ โดยการประสานติดต่อกับผู้ใหญ่บ้านของชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง และสร้างปฏิสัมพันธ์กับชุมชน โดยวิธีการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในชุมชน โดยใช้เวลา 8 สัปดาห์ ตั้งแต่วันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2559 – วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2559 ในการเข้าไปสังเกตและเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้นในชุมชน

3. การเขียนชุมชนที่ศึกษา: ผู้วิจัยหาแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับมิติการทำมาหากินของสมาชิกในชุมชนบ้องตี้ล่างและชุมชนบ้านบ้องตี้บนซึ่งเป็นหมู่บ้านใกล้เคียง ทั้งแหล่งข้อมูลจากพระสงฆ์ในวัดบ้องตี้ล่าง และปราชญ์ชุมชนด้านอาหาร ทั้งการสำรวจสภาพแวดล้อมของชุมชนอย่างคร่าวๆ โดยใช้ระยะเวลา 10 วัน เริ่มตั้งแต่วันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2559 – วันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2559 ทำให้ค้นคว้าเห็นโครงสร้าง ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง

4. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม: เป็นการสังเกตกิจกรรมที่จัดขึ้นในชุมชน และกิจกรรมในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านบ้องตี้ (ในไร่ ในสวน ในบ้าน ในครัว) เพื่อเก็บข้อมูลปฐมภูมิต่าง ๆ วิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง ทำให้ค้นพบสถานการณ์ทางวัฒนธรรมในชุมชน เข้าใจเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับอาหาร และนำข้อมูลมาตรวจสอบความถูกต้องของการศึกษาโดยการจัดสนทนากลุ่มย่อย ในลักษณะแผนผังความคิด

5. การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้ให้ข้อมูลรอง โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In – depth interview): สุ่มตัวอย่างโดยวิธีการเจาะจงโดยจะต้องมีคุณสมบัติเป็นที่อาศัยอยู่ในชุมชนไม่ต่ำกว่า 10 ปี และมีความรู้ความสามารถในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรในชุมชนหรือทุนในชุมชนที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารและกิจกรรมต่าง ๆ ในลักษณะของการปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน โดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ กลุ่มข้อมูลหลัก กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง 10 ราย ผู้นำทางความเชื่อ 2 ราย ผู้นำชุมชน 2 ราย ปราชญ์ชุมชน 4 ราย จำนวน 18 ราย และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลรอง ตัวแทนเยาวชน 4 ราย ตัวแทนเกษตรกรในชุมชน 5 ราย ตัวแทนจากเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ และ NGO จำนวน 3 ราย จำนวน 12 ราย คำนึงถึงเกณฑ์การคัดเลือกโดยมีคุณสมบัติของผู้ที่จะถูกรับการคัดเลือกเข้าร่วมโครงการวิจัยที่ระบุไว้ข้างต้น และเกณฑ์การคัดออกก็มีเงื่อนไขผู้ที่ถูกเลือกเข้ามาร่วมโครงการวิจัยแล้วต้องการถอนตัวออกจากโครงการวิจัยหรือไม่สามารถตอบวัตถุประสงค์การวิจัยได้ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 2 กลุ่ม เป็นระยะเวลา 5 เดือน

6. การวิเคราะห์ข้อมูล: ในกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเริ่มขึ้นในขณะการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกจะเริ่มขึ้นเมื่อข้อมูลสนามอ้อมตัวการวิเคราะห์เชิงลึกนั้นใช้การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าทั้งด้านตัวผู้วิจัย ด้านเวลาและด้านวิธีการ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญแก่การจำแนกข้อมูลด้วยฐานความเหมือนความต่างด้วยข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์สังเคราะห์ดังกล่าวจะถูกนำเสนอต่อชุมชนด้วยการจัดเวทีเสวนาขึ้นซึ่งประโยชน์ที่ได้คือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การตรวจสอบข้อมูลร่วมกันและการสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในงานศึกษาวิจัยภายหลังการวิเคราะห์ข้อมูลเสร็จสิ้นจนต้องคความรู้ที่ทุกฝ่ายเข้าใจตรงกัน กระบวนการเขียนรายงานการวิจัยจะเริ่มต้นขึ้น

7. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือ: การตรวจสอบข้อมูลเป็นการดำเนินการหลังการเก็บรวบรวมข้อมูล และก่อนการวิเคราะห์ข้อมูล โดยในการวิจัยครั้งนี้มีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ได้แก่

- การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) ซึ่งจะเป็นการพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้นำมาเชื่อถือเพียงใด โดยจะตรวจสอบจากแหล่งบุคคลผู้ให้ข้อมูลที่ต่างแหล่งกัน ได้แก่เกษตรกร ปราชญ์/ผู้รู้ ผู้นำชุมชน และนักพัฒนาองค์กรเอกชนในพื้นที่

- การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) ซึ่งจะพิจารณาจากวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กัน เพื่อตรวจสอบ

ความสอดคล้องของข้อมูลในประเด็นเดียวกัน โดยวิธีการที่ใช้ ได้แก่ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบเจาะจง และการสนทนากลุ่ม

ผลการศึกษา

บ้านบ้องตี้: ต้นทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บ้องตี้ เพี้ยนมาจากคำในภาษากะเหรี่ยง "เปาะติ" มีความหมายว่า "ห้วยน้ำเหลือง" สอดคล้องกับการจัดสนทนากลุ่มที่ได้สอบถามถึงที่มาของชื่อหมู่บ้านบ้องตี้ ที่ได้กล่าวว่า

"บ้องตี้ มาจากภาษากะเหรี่ยงนะ เพราะกะเหรี่ยงอาศัยอยู่หลัก ๆ คำว่าบ้องตี้ มันมาจากคำว่า "เปาะติ" แปลว่า น้ำเหลือง ไม่รู้มาจากอะไร"

"บ้องตี้" ในภาษามอญ หากพูดคำว่า "บ้องตี้" คนมอญสามารถเข้าใจความได้ทันที แปลว่า เมื่อยชา บางคนบอกว่า เมื่อยนอง ชาล้า เป็นต้น ดังคำกล่าว

"บ้องตี้" มาจากภาษามอญ แปลว่า เมื่อยชา ปวดเมื่อย ล้า เพราะการเดินทางจากในอดีต มันต้องเดินทางไกล กว่าจะไปถึงเมือง ต้องเดินลัดเขา ใช้เวลาเป็นวัน ๆ"

(สไวย วิเศษคุณากร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2560)

ข้อมูลจากสนทนากลุ่ม พบว่า สมาชิกในชุมชนมีความเชื่อว่า หมู่บ้านบ้องตี้ นั้นมาจากภาษามอญ เดิมเคยมีคนมอญอาศัยอยู่ก่อนชนชาวกะเหรี่ยง แต่ปัจจุบันชาวมอญในชุมชนบ้องตี้มีเพียงส่วนเท่านั้น

ที่ตั้งบ้านบ้องตี้ล่างและอาณาเขตติดต่อ อำเภอไทรโยคมีพื้นที่ทั้งหมด 2,728.922 ตารางกิโลเมตร (1,705,000 ไร่) ห่างจากศาลากลางจังหวัดกาญจนบุรี ไปตามถนนสายกาญจนบุรี-สังขละบุรี ระยะทาง 50 กิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพ 179 กิโลเมตร และบ้านบ้องตี้ล่าง ตั้งอยู่ หมู่ 2 อยู่ทางทิศเหนือของตำบลบ้องตี้ มีพื้นที่ 60 ตารางกิโลเมตรและมีชุมชนอยู่ในเขตปกครองอีก 1 ชุมชน คือ บ้านประตูทอง และมีอาณาเขตติดต่อ ภายในเขตตำบลบ้องตี้ ได้แก่ ทิศเหนือ ติดกับ หมู่ 4 บ้านทุ่งมะเขือย้อย ทิศใต้ ติดกับ หมู่ 1 บ้านบ้องตี้บน ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านเสวีธรรม ตำบลลุ่มลุ่ม และทิศตะวันตก ติดกับ ประเทศเมียนมา (พม่า) (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้องตี้, 2556: 4)

ด้านอาชีพ จากการสำรวจชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง พบว่า สมาชิกในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่างมีวิถีการดำรงชีวิตเป็นแบบพอเพียง อาชีพหลัก คือทำไร่ ค้าขาย และมีอาเสริม เป็นการหาของป่าขาย และทอดผ้า พิธีที่ชาวชุมชนปลูกส่วนใหญ่ คือ มั่นสาปะหลัง ข้าวโพด ปาล์ม และกล้วย เป็นต้น อาชีพเสริม คือ หาของป่าขาย เช่น การเก็บเห็ดโคน หน่อไม้ และลำสัตร รวมถึงการทอดผ้า ผ้าส่วนใหญ่ที่สมาชิกในชุมชนทอด คือ ผ้าชิ้น ผ้าผืน เป็นต้น ปัจจุบันอาชีพทอดผ้าเหลือน้อย รายได้ของสมาชิกในชุมชนโดยเฉลี่ยประมาณ 10.500.000 บาทปี

ด้านวัฒนธรรมประเพณี จากเสียงสะท้อนในเวทีชุมชน พบว่า ประเพณีของสมาชิกในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่างส่วนใหญ่มีประเพณีหลัก ๆ ทั่วไปที่จัดตามฤดูกาลเหมือนพื้นที่อื่น ๆ คือ ทำบุญตักบาตรเทศกาลปีใหม่ รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในเทศกาลสงกรานต์ ประเพณีแห่เทียนในวันเข้าพรรษา ออกพรรษา และประเพณีลอยกระทง เชื้อชาติและศาสนา สมาชิกในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มีทั้งนับถือศาสนาคริสต์ เป็นส่วนใหญ่ ความเชื่อ บ้านบ้องตี้ล่างมีความเชื่อมาตั้งแต่บรรพบุรุษ คือ ประเพณีทอดสะพานข้ามต้นโพธิ์ ประเพณีจัดขึ้นช่วง 15 ค่ำ เดือน 5 ซึ่งคนในชุมชนมีความเชื่อว่า เป็นการสะเดาะเคราะห์ต่อชะตาให้กับผู้ที่กำลังดวงตก หรือกำลังป่วย โดยการนำไม้ไผ่มาเขียนชื่อผู้ที่กำลังดวงตก หรือป่วยลงไปที่ต้นไผ่แล้วนำไปวางพาดกับต้นโพธิ์ ซึ่งความหมายของการพาดไม้ไผ่ไปยังต้นโพธิ์ หมายถึงผู้ที่กำลังดวงตก หรือกำลังป่วยนั้น กำลังจะล้มลง หรือเสียชีวิตได้ในเวลาต่อมา แต่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยพยุงไว้ จึงทำให้ไม่ล้ม หรือเสียชีวิต นั่นเอง ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ในชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านแพทย์แผนไทยโบราณ/สมุนไพร คือ นายจำปา พิจิตร และนายสุมิตร ทองเปราะ ทั้งคู่อาศัยอยู่ หมู่ 2 บ้านบ้องตี้ล่าง

ด้านฐานทรัพยากรธรรมชาติ บ้านบ้องตี้ล่างยังคงความอุดมสมบูรณ์เป็นเพราะชาวกะเหรี่ยงแห่งนี้มีหลักและกติกาในการใช้และรักษาทรัพยากรธรรมชาติและยังคงฝังแน่นอยู่ในวิถีชีวิต ความคิดความเชื่อของชาวบ้าน เช่นการล่าสัตว์จะล่าเพียงแค่ว่าพอเป็นอาหารบริโภคเท่านั้น ถึงแม้จะเจอสัตว์อื่นอีกก็จะไม่ล่าเมื่อได้สัตว์ป่าจะมาแบ่งปันแจกจ่ายกันในหมู่บ้านดีพี่น้องเพื่อนฝูง สัตว์ป่าบางชนิดชาวบ้านจะไม่ล่า เช่น นกเงือก ชะนี เป็นต้น เพราะเนื่องจากเป็นสัตว์ป่าคุ้มครอง และเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าแห่งนี้ การตัดหน่อไม้ถ้าหน่อไม้เล็กเกินไปจะไม่ตัดปล่อยให้โตต่อไปก่อน หน่อที่ใหญ่เกินไปก็ไม่เอามีช่วงระยะเวลาในการตัดหน่อไม้เพื่อให้มีไม้ไผ่รุ่นใหม่ทดแทนของเดิม เป็นต้น

ความมั่นคงทางอาหารในมิติความพอเพียงชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง

ถึงแม้ว่าความมั่นคงทางอาหารจะมีอยู่ถึง 4 มิติ ได้แก่ 1) การมีอาหารเพียงพอ 2) การเข้าถึงอาหาร 3) การใช้ประโยชน์จากอาหาร และ 4) การมีเสถียรภาพด้านอาหาร ทั้งนี้ ผลการศึกษาดังกล่าวขอเสนอข้อมูลในมิติความพอเพียงของชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง ซึ่งมีฐานทรัพยากรอาหารของชุมชนสามารถหาได้จากที่อยู่อาศัย ไร่ และจากป่า ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารในชุมชนซึ่งเกิดความพอเพียง ดังนี้

ความพอเพียง: แหล่งอาหารที่มีตลอดปี สิ่งที่ยืนยันได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านบ้องตี้ล่าง มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่รูปแบบของการผลิตได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตในทิศทางที่มีความสัมพันธ์กับกลไกระบบตลาด ทุนนิยมมากขึ้น มีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจทุนนิยมขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาระบบเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพดั้งเดิมของชุมชนไว้ได้เช่นกัน ปัจจุบันกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านบ้องตี้ล่าง ส่วนใหญ่ยังให้ความสำคัญแก่การผลิตเพื่อยังชีพ และลักษณะเศรษฐกิจเพื่อขายกับการพัฒนาของภาครัฐ และการส่งเสริมสนับสนุนจากภาครัฐ จากการสังเกต พบว่า มากกว่า 80 % ครอบครัวมีข้าวไว้บริโภคภายในบ้าน นั้นแสดงให้เห็นว่าเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งก็จัดอยู่ในประเด็นอาหารที่มีความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

ความพอเพียง: บ้านหรือที่อยู่อาศัย การสร้างบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจะปลูกบ้านจากวัสดุธรรมชาติ คือ ใช้ไม้ไผ่ทำโครงพื้นและตัวบ้าน ใช้ดอกผูก หลังคาใช้ใบไม้ ใบหวาย ความเป็นอยู่เรียบง่าย ลักษณะบ้านจะไม่มั่นคงถาวรเพราะจะไม่อยู่ที่ใดที่หนึ่งเป็นเวลานานมักโยกย้ายบ่อยเมื่อมีเหตุการณ์ไม่ดี หรือมีโรคระบาดเกิดขึ้นและย้ายที่อยู่ตามแหล่งที่ทำกิน คือ พื้นที่ทำไร่ข้าว ชุมชน ก็มีการปลูกบ้านโดยใช้ภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม แต่ในปัจจุบันสภาพบ้านเรือนของกะเหรี่ยงแท้ ๆ อาจจะหาได้ยาก เพราะด้วยความเจริญที่เข้าไปพร้อมกับ การสร้างถนน ทำให้สังคมที่นี่อาจจะต้องปรับเปลี่ยนตามกระแสของการเปลี่ยนแปลง สำหรับแหล่งอาหารที่ปลูกไว้ละแวกบ้านของตนเอง ลักษณะดังกล่าวนี้บ่งชี้ถึงความพำลือหรือถูกลดทอนความสำคัญลง เนื่องจากชุมชนเองอาจจะเริ่มหาทรัพยากรที่จะนำมาปลูกเรือนแบบใหม่ได้ยาก ดังคำกล่าว

"บ้านของกะเหรี่ยงดั้งเดิม ก็ต้องปรับเอาธรรมชาติมาใช้สร้างบ้าน ส่วนใหญ่ในอดีตจริงๆ ก็ทำด้วยไม้ไผ่ และก็ไม้จากธรรมชาติ เราไม่ตัดไม้ทำลายป่า เพราะเราอยู่กับป่ากับเขา และก็รักษาสິงแวดล้อมด้วย"

(สุกานดา เชื้อดี, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2560)

"กะเหรี่ยงเคยจำได้ว่า สร้างบ้านกับไม้ ส่วนใหญ่เป็นไม้ลวก (ไม้ไผ่) ตัดจากป่า และก็ปลูกลงในป่า แต่ปัจจุบันมันเปลี่ยนแปลงไปมาก ถ้าจะดูตัวอย่างจริงๆ ไม่มีแล้ว"

(ทองอาน วิเชียรเลิศ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มกราคม 2560)

ความพอเพียง: ไร่ วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง การทำไร่เป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีวิต แต่การทำเกษตรได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ก่อนนี้กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงทำไร่ได้ผลดี เพราะว่ายูบย่นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ น้ำพอแก่การเพาะปลูกตลอดปีไม่เคยใช้ปุ๋ยหรือยาปราบศัตรูพืช แต่เมื่อมีการอพยพโยกย้ายไปพื้นที่ใหม่ที่ถูกจัดสรรให้ พื้นดินไม่อุดมสมบูรณ์ แห้งแล้ง ฝนตกไม่ตกต้องตามฤดูกาล น้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกไม่เพียงพอ ส่งผลต่อวิถีชีวิตในการผลิตในไร่ ไร่ถือเป็นหัวใจสำคัญ เพราะไร่ คือ ที่ประกอบอาชีพของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่นี่ ลักษณะการทำไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง คือ จะทำไร่หมุนเวียน การทำไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจะทำเพียงเพื่อบริโภคในครอบครัวเท่านั้นจะไม่ทำเพื่อขาย สาเหตุที่ไม่ทำเพื่อขายเพราะอาศัยแรงงานในครอบครัวในการถางพื้นที่เพื่อทำไร่ แต่ละครอบครัวก็จะมีลักษณะใช้พื้นที่มากน้อยขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกที่มีอยู่ โดยทั่วไปจะใช้ที่ดินไม่เกิน 10 ไร่ (วัลย์ลิกา สรรเสริญชูโชติ, 2545: 73) เช่นเดียวกับชุมชนบ้านบ้องตี้ที่มีพื้นที่ใช้ทำไร่ที่เหลือน้อยในอดีตที่ผ่านมาริธีการทำไร่ช้านั้นจะไม่ใช้สารเคมี ซึ่งติดกับปัจจุบันที่ชุมชนหันมาใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเร่งผลผลิตให้มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชอาหารและพืชใช้สอยอื่น ๆ ลงในไร่ข้าว เช่น ผัก พริก สมุนไพร ยาสูบ ถั่ว งา ข้าวโพด แตง พักทอง มันสำปะหลัง เป็นต้น โดยมีเทคโนโลยีการผลิตจะใช้เครื่องมือแบบง่าย ๆ ที่มีอยู่แล้วตามภูมิปัญญาของชุมชน

ภาพที่ 1 (ซ้าย) ลักษณะกายภาพทั่วไปชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง (ขวา) พื้นที่ทำสวน

ที่มา: นพรัตน์ ไชยชนะ (2560)

ความพอเพียง : แหล่งอาหารที่หาซื้อจากตลาดหรือร้านของชำในหมู่บ้านหรือมีผู้นำมาจำหน่ายในหมู่บ้าน เนื่องจากว่าชุมชนบ้านบ้องตี้ล่างอยู่ห่างจากอำเภอไทรโยค วิธีการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์ของเปลี่ยนแปลงไปจากวิถีเดิม ดังนั้นการซื้อผักบริโภคหรือเนื้อสัตว์นั้น นับวันจะเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากในแหล่งธรรมชาติมีปริมาณไม่เพียงพอ ขณะเดียวกันกลุ่มชาติพันธุ์ก็จะเริ่มมีอาชีพรับจ้างทั่วไปมากขึ้นส่งผลให้เวลาออกไปเก็บผักหรือล่าสัตว์จากแหล่งธรรมชาติ ทำให้รูปแบบในการหาซื้อจะเป็นที่นิยมมากขึ้น

ความพอเพียง : แหล่งอาหารที่มีตามฤดูกาล กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย รู้จักพึ่งพาธรรมชาติ รู้จักการใช้ประโยชน์จากพืชพรรณที่มีตามธรรมชาติ โดยได้รับการถ่ายทอดความรู้ สืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นวิธีการหาพืชมาเป็นอาหาร เป็นยารักษาโรค เป็นเครื่องรางหรือใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ แหล่งอาหารที่หามาได้ตามฤดูกาลที่เกิดขึ้นจากแหล่งธรรมชาติมักจะเป็นพืชที่ไม่มีโอกาสได้บริโภคบ่อย ๆ จากข้อมูลการลงสำรวจชุมชน พบว่า แหล่งอาหารสำคัญในชุมชนที่สามารถหาได้ตามฤดูกาล ได้แก่ ป่าชุมชนบ้านบ้องตี้ล่างระหว่างเดือน สิงหาคม – พฤศจิกายน ของทุกปี สมาชิกในชุมชนจะเข้าไปหาเห็ดโคนที่มีจำนวนมากภายในป่าชุมชนมาบริโภค

ความพอเพียง : แหล่งอาหารตามธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติหรือป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งอาหารของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง คนในชุมชนมีการใช้ประโยชน์มากจากป่าหรือแหล่งธรรมชาติในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อนำอาหารมาบริโภคในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การเก็บอาหาร การล่าสัตว์ เป็นต้น ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพื่อนำอาหารมาบริโภคจึงต้องอยู่ภายใต้ข้อตกลงระหว่างคนในชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ คือ ห้ามคนในชุมชนตัดไม้และทำไร่ในป่าอนุรักษ์ ส่วนข้อตกลงด้านการใช้

ประโยชน์จากปาระหว่างสมาชิกในชุมชนด้วยตนเอง จากเสียงสะท้อนในเวทีชุมชนพบว่า สมาชิกในชุมชนใช้เกณฑ์การแบ่งตามจารีตดั้งเดิมของชุมชนที่มีการสืบทอดต่อ ๆ กันมา โดยการแบ่งพื้นที่ป่าไม้ออกเป็นป่าประเภทต่าง ๆ ตามลักษณะการใช้ประโยชน์ เช่น ป่าเพาะปลูก ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย โดยที่ทุกคนในชุมชนมีการรับรู้ร่วมกันเกี่ยวกับข้อตกลงและข้อห้ามในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า ส่วนการใช้ประโยชน์จากป่าด้วยวัตถุประสงค์อื่นที่นอกเหนือจากข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชนที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสมบูรณ์ของป่าจากการสอบถามผู้อาวุโสพบว่า ต้องมีการประกอบพิธีกรรมก่อนเสมอเพื่อแสดงถึงการขออนุญาต ซึ่งป่าที่เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน

กล่าวได้ว่าบ้านบ้องตี้ล่างมีแหล่งอาหารท้องถิ่นที่มีศักยภาพ เหมาะสมกับการบริโภค ข้อมูลข้างต้น ทั้งนี้ไม่นับรวมข้อมูลอาหารที่มีอยู่ในฐานข้อมูลอื่น ๆ อีกหลายชนิดและสัตว์อีกหลากหลายชนิด ซึ่งสะท้อนถึงแหล่งอาหารทางธรรมชาติในท้องถิ่น ที่สามารถช่วยให้อคนในชุมชนมีสุขภาพที่ดีจากการกินอาหารท้องถิ่นที่สด สะอาด ปลอดภัย หลากหลาย และมีคุณค่าจากสารอาหาร ทั้งนี้ข้อมูลดังกล่าว ยังสามารถจัดทำเป็นฐานข้อมูลให้แก่ชุมชน ซึ่งประยุกต์ใช้กับบริบทอื่น ๆ ที่มีลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์ที่สอดคล้องกัน

อภิปรายและสรุปผล

บ้านบ้องตี้ล่าง มีทุนทางทรัพยากรธรรมชาติสูง เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ชายแดนและสมาชิกในชุมชนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง โดยวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงนั้นมีวิถีที่ผูกพันกับป่า ช่วยดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้ปัจจุบันถึงแม้ว่าชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนก็ตาม แต่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ เป็นเพราะกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงแห่งนี้มีหลักและกติกาในการใช้และรักษาทรัพยากรธรรมชาติและยังคงฝังแน่นอยู่ในวิถีชีวิต การล่าสัตว์จะล่าเพียงแค่ว่าพอเป็นอาหารบริโภคเท่านั้นสอดคล้องกับแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology) (ยศ สันตสมบัติ, 2544: 34) เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาแนวหนึ่ง ที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดการวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ตามที่ยศ สันตสมบัติ (2544: 35) ได้อธิบายแนวความคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวทางสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคมแนวคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลง

เป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานที่สำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นเงื่อนไขหลักกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสังคมวัฒนธรรม และสอดคล้องกับงานวิจัยของ นพรัตน์ ไชยชนะ (2559) กล่าวว่า วิธีการทำมาหากินกะเหรี่ยงโป บ้านไร่ป่า ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารในชุมชนแห่งนี้ โดยวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยง ณ ชุมชนแห่งนี้ ได้แก่ การทำไร่ การทำสวน มีรูปแบบการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ค้นพบในการทำมาหากิน ทรัพย์สินบัตินี้ที่ล้ำค่าที่สุดที่บรรพบุรุษส่งมอบให้กับคนรุ่นต่อ ๆ มา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาในการทำมาหากิน พึ่งพิงธรรมชาติ ป่าเขา ไปพร้อมกับการดูแลฟื้นฟูให้มีความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้จะเห็นว่าชุมชนชายขอบหรือชุมชนชายแดนนั้น ส่วนหนึ่งชุมชนจะร่วมกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม สมาชิกในชุมชนมีการใช้ประโยชน์มาจากป่าหรือแหล่งธรรมชาติในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อนำอาหารมาบริโภคในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การเก็บอาหาร การล่าสัตว์ เป็นต้น ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพื่อนำอาหารมาบริโภคจึงต้องอยู่ภายใต้ข้อตกลงระหว่างคนในชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ คือ ห้ามคนในชุมชนตัดไม้และทำไร่ในป่าอนุรักษ์ ส่วนข้อตกลงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าระหว่างสมาชิกในชุมชนด้วยตนเอง สอดคล้องกับงานวิจัย สุรัชย์ รักษาชาติ (2545) และวัลลัศิกา สรรเสริญโชติ (2545) กล่าวว่าวิถีการผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือนตลอดทั้งปี โดยมีแบบแผนของการผลิตข้าวให้พอเพียง ได้แก่การนำภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษตนเองกลับมาใช้ใหม่ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชน รวมทั้งชุมชนเองจะต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม ในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรร่วมกัน นอกจากนี้ประเด็นดังกล่าวถึงแม้ว่าชุมชนแห่งนี้จะเรียนรู้และปรับตัวเข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งปัจจัยภายในชุมชนและปัจจัยภายนอกชุมชนก็ตาม คนในชุมชนตระหนักและเห็นคุณค่าทรัพยากรในชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนมีการรักษารูปแบบวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของท้องถิ่น วิถีชีวิตของกะเหรี่ยง มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งเป็นภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะ “ลือกาเวาะ” ที่เป็นวิธีการทำมาหากินของชาวกะเหรี่ยง สอนให้คนอยู่อย่างพอดี พอประมาณ รู้จักใช้ทรัพยากรในชุมชนที่มีอย่างมีเหตุผลและรู้คุณค่ารูปแบบการดำเนินชีวิตนี้ ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านไร่ป่า ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี หมู่บ้านไร่ป่าจัดเป็นพื้นที่ชายแดนในจังหวัดกาญจนบุรี ที่เป็น “น้องใหม่แห่งผืนดินตะวันตก” มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยมรดกทางธรรมชาติ

หากพิจารณาถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรหรือสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนบ้านบ้องตี้ล่าง ในประเด็นความเพียงพอของอาหารนั้น พบว่า ชุมชนแห่งนี้มีการพึ่งพาธรรมชาติ รู้จักการใช้ประโยชน์จากพืชพรรณที่มีตามธรรมชาติ โดยได้รับการถ่ายทอดความรู้ สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นวิธีการใช้พืชมาเป็นอาหาร เป็นยารักษาโรค ฐานทรัพยากรอาหารในชุมชนบ้านบ้องตี้สามารถใช้ประโยชน์จากพืชได้หลายลักษณะ แบ่งตามลักษณะการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันของชุมชนในท้องถิ่นได้ 5 กลุ่ม คือ 1) ใช้เป็นอาหาร ทั้งที่เป็นอาหารโดยตรงหรือเป็นอาหารสัตว์ ส่วนใหญ่เป็นธัญพืช ผักและผลไม้ 2) ใช้ทำเป็นที่อยู่อาศัยและเครื่องมือที่เกี่ยวข้อง เน้นไม้ที่เป็นไม้เนื้อแข็งและทนทาน 3) ใช้ทำเครื่องมือห่มสิ่งทอ รวมถึงพืชเป็นสีย้อม 4) ใช้รักษาคนและสัตว์ รวมทั้งพืชพืชชนิดต่าง ๆ ที่ใช้เป็นยาป้องกันและกำจัดแมลง 5) พืชที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรม สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุรัชย์ รักษาชาติ (2545) และวัลย์ลิกา สรรเสริญโชติ (2545) กล่าวว่า แบบแผนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนของชุมชนกะเหรี่ยงจังหวัดกาญจนบุรี หลังจากจากการพัฒนากระแสหลักได้ปรับเปลี่ยนวิถีชุมชนโดยเฉพาะการมีสวนทำให้ชุมชนเข้าสู่กระบวนการกลายเป็นเมืองและมีภาวะทันสมัยที่เด่นชัด ผลที่เกิดขึ้นชัดเจนคือชุมชนเริ่มผลิตพืชไร่เชิงเดี่ยวภายใต้ความเลื่อมใสของของฐานทรัพยากรท้องถิ่น ความสัมพันธ์ในชุมชนเริ่มเปลี่ยนไปอยู่บนฐานผลประโยชน์และคำนึงถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากขึ้น นอกจากนี้สมาชิกชุมชนเริ่มมีภาระหนี้สินตามมา สุรัชย์มุ่งศึกษาให้เห็นแบบแผนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนภายใต้บริบทความเป็นชายขอบทั้งด้านชาติพันธุ์และพื้นที่ ผลการศึกษาพบว่าครัวเรือนกะเหรี่ยงมุ่งผลิตข้าวให้มีเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี การผลิตเพื่อขายในระยะแรกทำให้เกิดปัญหาหนี้สินจนต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับนายทุนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จนในที่สุดต้องหันกลับมาเพาะปลูกข้าวไร่ในเขตป่าซึ่งถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ให้ผลพอเพียงแก่ครัวเรือนและเป็นการลดรายจ่ายได้ อย่างไรก็ตามกลับพบว่าการกลับไปเพาะปลูกตามภูมิปัญญานั้นขัดแย้งกับบริบทเงื่อนไขทางกฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ผืนป่าของรัฐ ในประเด็นความมั่นคงทางอาหารสำหรับคนชายขอบนั้นนอกเหนือจากความหมายที่เดิมจำกัดอยู่บนการดำรงถึงสุขภาพเป็นหลักแล้ว ความมั่นคงทางอาหารยังครอบคลุมเชื่อมโยงโดยตรงต่อฐานทรัพยากรท้องถิ่นทั้งดิน น้ำ ป่า แรงงาน ฯลฯ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการบริหารจัดการที่เป็นผลจากการต้องปรับตัวตามบริบทและข้อจำกัดจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ด้วย งานศึกษาชิ้นนี้ทำให้เห็นวาทะภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและบริบทแวดล้อมยุคปัจจุบันเหมาะสมที่จะเป็นแนวทางเบื้องต้นในการแก้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มคนชายขอบ เช่นเดียวกับชุมชนบ้านป่า

นางเย้ย ตำบลหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี มีแบบแผนทรัพยากรในชุมชนที่นำไปสู่การจัดการสู่ความมั่นคงด้านอาหารยอมแตกต่างกัน

ข้อเสนอแนะ

1. องค์ความรู้จากการขับเคลื่อนชุมชนบ้านบ้องดีล่าง ทำให้ชุมชนเองสามารถประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในมิติวัฒนธรรมได้ องค์ความรู้ที่ได้นั้นสามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อหาจุดเด่น และโอกาสในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะในประเด็นการเสริมสร้างสุขภาวะที่ดี หรือโภชนาการของคนในชุมชนซึ่งถือเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเอง
2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาค้นคว้าไปปรับใช้กับชุมชนซึ่งการประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในมิติวัฒนธรรม สามารถนำมาวิเคราะห์การเสริมสร้างสุขภาวะที่ดีให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านบ้องดีล่าง
3. หน่วยงานราชการทั้งภาครัฐ NGO และเอกชน เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลบ้องดี มูลนิธิสืบนาคะเสถียร สำนักงานเกษตรอำเภอไทรโยค ฯลฯ ควรเข้ามาประเมินความเสี่ยงทางด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนบ้องดีและชุมชนใกล้เคียง เพื่อนำไปสู่การวางแผนเชิงนโยบายในการสร้างแนวทางเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชนต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ใคร่ขอขอบคุณผู้ให้คำแนะนำ คำปรึกษาและช่วยเหลือผู้วิจัยตลอดมา นางสาวหทัยชนก ตันธนะชัย (บ๊อบ) นางสาวชมพูนุช คำจันทร์ (แนน) นางสาวธัชรินทร์ พ่วงแพ (จอย) นางสาวปริดาภรณ์ ยอดเรือน (จิว) ลูกศิษย์ ที่คอยลงพื้นที่ภาคสนามกับผู้วิจัย ที่คอยเป็นกำลังใจถามไถ่ถึงความคืบหน้าของวิจัยอยู่เสมอ ขอขอบคุณ ผู้นำชุมชน กำนันผู้ใหญ่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบลบ้องดี ตลอดจนภาคประชาชนในท้องถิ่นที่ให้ความร่วมมือในการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้กับผู้วิจัย รวมทั้งให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ บุคคลที่ขาดเสียไม่ได้ คือ อาจารย์ ดร.พลวัต วุฒิประจักษ์ ถึงท่านจะไม่อยู่ในโลกนี้แล้ว แต่ประสบการณ์ที่ท่านเคยมอบให้ในการลงพื้นที่ภาคสนามการวิจัยยังตราตรึงอยู่ในใจของผู้วิจัยมาโดยตลอด ทุก ๆ ท่านจะเป็นความทรงจำแก่ผู้วิจัยตลอดไป

เอกสารอ้างอิง

เกียรติศักดิ์ ยิ่งยืน. (2556). **สมัชชาความมั่นคงทางอาหาร**. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

คมลักษณ์ ไชยยะ. (2551). **กะเหรี่ยงใน/นอก : ปฏิสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ ณ อาณาบริเวณ**

ชายแดน. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา). กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จอมขวัญ ชูชาติ. (2558). **ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโคกพะยอม ตำบลละงู อำเภอลง**

จังหวัดสตูล. (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ

สิ่งแวดล้อม). สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

นพรัตน์ ไชยชนะ และพลวัต วุฒิประจักษ์. (2560). **ความมั่นคงทางอาหารของคนชายขอบบน**

ฐานความหลากหลายของทรัพยากรท้องถิ่น บ้านบ้องตี้ล่าง ตำบลบ้องตี้

อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี (รายงานการวิจัย). กาญจนบุรี: สถาบันวิจัยและ

พัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.

นพรัตน์ ไชยชนะ. (2560). **ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมในการพิทักษ์อาหารบ้านป่านางเยื่อ**

ตำบลหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี (รายงานการวิจัย). กาญจนบุรี:

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.

นพรัตน์ ไชยชนะ. (2561). **แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนด้านความมั่นคงทางอาหาร**

ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงไป๋บ้านทิพูเย ตำบล ชะแล อำเภทองผาภูมิ

จังหวัดกาญจนบุรี (รายงานการวิจัย). กาญจนบุรี: สถาบันวิจัยและพัฒนา

มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.

นฤตม บุญหลง และกล้าณรงค์ ศรีรอด. (2545). **อาหารเพื่อมนุษยชาติ**. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

บุษบา ทองอุปการ. (2560). **ปฏิบัติการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารจากองค์ความรู้และ**

ฐานความหลากหลายของทรัพยากรท้องถิ่น ชุมชนบ้านตลิ่งแดง ตำบลหนอง

บัว อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี (รายงานการวิจัย). กาญจนบุรี: สถาบันวิจัย

และพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.

- ปราณี โนนจันทร์ และคณะ. (2551). **วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหาร: กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านปากบุงและชุมชนใกล้เคียงในตำบลคันไร่ อ.สิรินธร จ.อุบลราชธานี**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พรทิพย์ ตีลาภานันท์. (2557). **การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุญบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย คณะครุศาสตร์). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิพัฒน์ เรืองงาม. (2533). **ชาวกะเหรี่ยงและวัฒนธรรมชาวกะเหรี่ยง ตำบลโล้ว อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ยศ ลั่นตลุมบัตติ. (2544). **มนุษย์กับวัฒนธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เรวดี อุลิต. (2552). **80 ปี ของชุมชนบ้านบ่อตี่ จากหมู่บ้านกะเหรี่ยงถึงหมู่บ้านชายแดน**. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สาขาวิชาสังคมวิทยา). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รวราพร ศรีสุพรรณและคณะ. (2549). **เครือข่ายการเรียนรู้วัฒนธรรมข้าวไร่เพื่อความมั่นคงด้านอาหารและอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ลุ่มน้ำแควใหญ่**. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วัลย์ลิกา สรรเสริญโชติ. (2545). **การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิต และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในมิติชายหญิงของชุมชนกะเหรี่ยง: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านทิพเย หมู่ที่ 3 ตำบลชะแล อำเภอดงมาณี จังหวัดกาญจนบุรี**. (วิทยานิพนธ์พัฒนาศูมนมทบบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาศูมนม). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วาสนา ศรีจำปา. (2557). **วิถีชีวิตกับความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ ตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภา ยะเมือง. (2555). **ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน**. นนทบุรี: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.

สุรัชย์ รักษาชาติ. (2545). **ความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนของคนชายขอบ: รูปแบบการบริโภคและแหล่งที่มาของอาหารของครัวเรือนภาคตะวันตกประเทศไทย.**

(วิทยานิพนธ์วิทยาศาตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.

โสฬส ศิริไสย์. (2551). **โครงการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารและโภชนาการในประชากรกลุ่มชาติพันธุ์.**

กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้องตี้. (2556). **ข้อมูลชุมชนบ้องตี้.** กาญจนบุรี: สำนักปลัด องค์การบริหารส่วนตำบลบ้องตี้.

เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ. (2558). บุญข้าวสากในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม “ไทดำน”.

วารสารมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 8(2), 2481–2496.

Gladwin, C. Thomson. (2001). Addressing food security in Africa via multiple livelihood strategies of women farmers. **Food Policy, 26(2), 107–208.**

Sutherland, J.P., –Folkard, G.K. and Grant, W.D. (1990). Natural coagulants for appropriate water treatment: a novel approach. **WATERLINES, 8(4), 3–30.**

FAO. (2006). **Food Security.** Policy Brief. Issue 2.

Riely, Frank. (1999). **Food Security Indicators and Framework for Use in the Monitoring and Evaluation of Food Aid Programs.** Food and Nutrition Technical Assistance. Washington D.C.: FANTA and FAM.

International of Red Cross and Red Crescent Societies. (2006). **How to conduct a Food Security Assessment: A step-by-step guide for National Societies in Africa.** Second Edition. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.